

Ekoloji Mədəniyyətin Formalaşdırılması Uşaq Şəxsiyyətinin Sosiallaşmasının Mühüm Amili Kimi

Sona Sadıqova,
ADPU-nun baş müəllimi,
dosent, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

açar sözlər: məktəbəqədər təhsil, uşaq, tərbiyə, ekoloji mədəniyyət, sosiallaşma;
ключевые слова: дошкольное образование, дети, экологическая культура, социализация;

key words: preschool education, child upbringing, ecological culture, socialization.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifələrlə əlaqədar vətəndaşların ekoloji mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi alim, müəllim və tərbiyəçilər qarşısında mühüm vəzifə kimi qoyulmuşdur. *Ekologiya* sözünü elmi termin kimi ilk dəfə 1866-cı ildə alman biologu Ernest Henkel işlətməmiş, sonralar təbiətşünaslıq sahəsində çalışan bir çox alimlər onu elm kimi inkişaf etdirmişlər. Təbiətin qorunmasına həmişə diqqət yetirilmişdir. Bunun səbəbi odur ki, Allah təbiətdəki bütün nemətləri insan üçün yaratmışdır. İnsan

Allahın verdiyi bu nemətləri məhv etməməli, öz rifahı naminə qoruyub saxlamalıdır.

Məhəmməd Peyğəmbər (s.ə.s.) quşların yuvasını uçurmağı, yaşıllıqları korlamağı, ağacları sındırmağı qadağan edərək deyirdi ki, uşaqların yaxşı insan kimi böyümələri bizim verdiyimiz tərbiyənin düzgünlüyündən asılıdır. Heç kim dünyaya vəhşi, ya da mələk kimi gəlmir. Onun əsl insan olması, necə yaşaması tərbiyədən asılıdır. Buna görə də peyğəmbər hələ kiçik yaşlardan uşaqlarda həya hissini tərbiyə olunmasını zəruri sayaraq deyirdi ki, insan övladı yalnız həya sayəsində şəxsiyyət olur. İnsan həyalı böyüməlidir, çünki o, nəcibliyin əsasıdır. Həya və inam bir beşikdə iki körpə kimidir. Həya bəzəkdir, həya edib pis işdən çəkinmək mərhəmətdir, kəramətdir.

Peyğəmbərin fikrincə, kim başqasının torpağını zorla əlindən alırsa, Tanrıya qarşı çıxmış sayılır. Tanrıya qarşı çıxanın isə cəzası ağır olur.

Ekologiyanın qorunması haqqında şifahi xalq ədəbiyyatımızda da gözəl nümunələr var: “Balalı quşun yuvasını dağıtmazlar”, “Bar verən ağacı kəsməzlər” “Axar suyun qurumasın”, “Kölgən sıx olsun”, “Yanan çirağın sönməsin” və s. Bununla əlaqədar bir bayatı da göstərək:

Maral durduğu yerdə,
Boynun burduğu yerdə,
Ovçu, əlin qurusun,
Maral vurduğu yerdə.

Bu nümunələrdən aydın olur ki, hələ ata-babalarımız öz öyüd-nəsihətlərində insanları təbiəti qorumağa çağırırdı. Əgər biz təbiəti qorumasaq, təbiət bunun qisasını bizdən alacaq. Təmiz, saf bulaqlar quruyacaq, ağaclar məhv olacaq və s. Biz təbiətdən qidalanır, həm də sağlamlığımızı qoruyuruq. Həyat intensiv surətdə inkişaf edir, insan isə onun daşıyıcısıdır.

Azərbaycanın ekologiyası dövlət tərəfindən qorunur. Hələ XX əsrin 20-ci illərində təbiəti qorumaq haqqında bir neçə dekret verilmişdir.

Müstəqillik dövründə də ekologiyanın qorunmasına dair ciddi qərarlar verildi. Meşələrin salınması, təbiətin, quşların, heyvanların qorunmasına xüsusi diqqət yetirilməsi məsləhət görüldü. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının II fəslinin 48-ci maddəsində deyilir ki, ətraf mühitin mühafizəsi hər bir vətəndaşın borcudur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2006-cı il, sentyabr ayının 26-da Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006–2010-cu illər üçün kompleks tədbirlər planının hazırlanması haqqında sərəncam imzalamışdır. Prezidentin sərəncamına görə 2010-cu il ekologiya ili elan olunmuşdu.

Ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılması məqsədyönlü, mütəşəkkil prosesdir. Burada uşaqlara təbiətin qorunmasına dair bilik, bacarıq və vərdislər sistemi mənimsədilməlidir. Doğma yurda, torpağa dərin məhəbbət uşaqlara erkən aşılanmalıdır. Bununla əlaqədar tərbiyəçinin qarşısında bir sıra vəzifələr durur. Əgər tərbiyəçi özü təbiəti sevirsə, onu uşaqlara da sevdirə biləcək.

Hər fəslin öz gözəlliyi var. Tərbiyəçi ayrı-ayrı fəsillərin özünəməxsus xüsusiyyətlərini uşaqlara başa salmalıdır. Uşaqlar bəzən çəyirtkənin, qarışqanın ayağını qırıb, onun hərəkətini, çapalamasını müşahidə edirlər. Bunu gören yaşlılar dərhal uşaqlarla söhbət aparmalı, onların da canlı olduğunu, ağrı hiss etdiklərini başa salmalıdırlar.

Tərbiyəçi uşaqları gəzintiyə aparır. O, uşaqlardan birinin təzə açılmış gülü dərdiyini, əzib atdığını görür. Bu zaman tərbiyəçi usaqı başa salır ki, əgər hər uşaq bir gülü dərsə, şəhərimizi gözəlləşdirən parklarda heç nə qalmaz. O güllər yerində qalanda hamının zövqünü oxşayır. Ona görə də gülləri, meyvə ağaclarının çiçəklərini dərmək, budaqlarını qırmaq olmaz.

Alimlər son zamanlar apardıqları tədqiqatlardan belə nəticəyə gəlmişlər ki, kiçik yaşlarında canlılara qarşı amansız olan uşaqlar böyüyəndə daha da qəddarlaşırlar.

Ekoloji tərbiyənin başlıca komponenti sayılan insan təbiətin bir hissəsi olduğunu dərk etməlidir. Qədim yunan filosofu Sokrat deyirdi ki, dünyadakı möcüzələrin ən böyüyü insandır. Təbiət insana ən qiymətli sərvət olan ağıl vermişdir. İnsan öz aqlının gücü ilə təbiətin qanunlarını anlayır, ən güclü, vəhşi heyvanları özünə ram edir. İnsan öz zəkası ilə təbiəti sadəcə seyr etmir, onu öyrənməklə kifayətlənmir. Təbiətin qanunlarını və qanunauyğunluqlarını dərk edir, təbiətin özünü, onu flora və faunasını dəyişdirir. Təbiətin qorunması bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılmasının müxtəlif vasitə və yollarından səmərəli, düşünülmüş şəkildə istifadə olunmalıdır.

Uşaq, yeniyetmə və gənclərin hissi aləminə təsir göstərməklə təbiəti, onun gözəlliklərini qorumaq əzmi, xeyirxahlıq hissləri formalaşdırmaq istiqamətində məşğələdənkənar tədbirlər, əyləncələr təşkil etmək olar.

Uşağın sosial inkişafında əsas məqsəd onun mahiyyətinin mənimsənilməsinə və ətraf mühitə uyğunlaşmasına can atmasıdır. Məktəbəqədər dövrdə psixofizioloji funksiyaların yeni xüsusiyyətlərə (iradilik, verballıq, vasitəlilik və s.) malik sosiallaşdırılmış səviyyəsi inkişaf edir.

Hər bir yaş mərhələsində məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda şəxsi inkişaf problemlərin həllinə imkan yaradan mexanizmlər inkişaf etməyə başlayır. *Şəxsiyyət* anlayışı *sosiallaşma* anlayışı ilə sıx bağlıdır. Sosiallaşma anlayışının əsasında ailə, məktəbəqədər təhsil müəssisəsi, məktəb, qeyri-rəsmi təşkilatlar, istehsalat, əmək kollektivləri durur. Onlar insanların ümumiləşməsinə əks etdirir və burada fəal şəkildə insanın sosiallaşması prosesi gedir. İnsanın ziddiyyətli sosial cəmiyyətə cəlb edilməsi şəxsiyyətin müxtəlif vəziyyətlərdə sosial istiqamətləndirilməsi zərurətinə gətirib çıxarır. Psixi fəallıq, fərdin ətraf aləmlə qarşılıqlı təsiri zamanı reallığın dərk olunması tələbatı bu situasiyalara xarakterizə edir. Bu, fərdin öz “mən”ini dərk etmə tələbatıdır.

Uşaq mikrososiumdan mənəvi dəyərləri əxz edərək, onları öz şüurunun süzgəcindən keçirir və cəmiyyətin təcrübəsini, mədəniyyətini mənimsəyir. Sosiallaşma fərdin təcrübəni fəal şə-

kildə mənimsəməsi prosesi və onun nəticəsidir. Onun əsasında mənəvi tərbiyə və inkişaf sahəsində uşaqların sosial-şəxsi təcrübə əldə etmələri baş verir.

D.İ.Feldşteyn uşaq şəxsiyyətinin sosial inkişafı konsepsiyasında qeyd etmişdir ki, şəxsiyyətin sosiallaşmasının ən mühüm meyarı onun uyğunlaşma səviyyəsi deyil, müstəqilliyidir. O, sosiallaşmanın, cəmiyyətin sosial problemləri, tələbatları, reallıq tərəfindən obyektiv şəkildə verilən mürəkkəb sosiallaşma – fərdiləşmə prosesini müəyyənləşdirir. “Bu proses uşaq şəxsiyyəti və psixikasının immanent özünüinkişafı kimi çıxış edir”.

“Sosiallaşma” termini Amerika sosioloqu F.H.Qiddinqs tərəfindən 1887-ci ildə “Sosiallaşmanın nəzəriyyəsi” kitabında işlədilmişdir. Sosiallaşmanın daha geniş xarakteristikasını vermək cəhdini bir neçə il sonar J.Q.Tard həyata keçirmişdir. O, sosiallaşmanın fərdin cəmiyyəti təşkil edən digər fərdlərə oxşar dil, təhsil, tərbiyəyə nail olmaqla millətə, xalqa qarışması kimi xarakterizə edirdi. E.Dürkgeymə görə, cəmiyyət sosiallaşma prosesində mənimsənilən, ümumi qəbul olunmuş norma və dəyərlərin köməyi ilə yaşayır. Q. Spenser hesab edirdi ki, insan sosial institutları (siyasi, dini, ailə və s.) keçməsi sayəsində sosial varlığa çevrilir.

M.Mid, Ç.X.Kuli sosiallaşma və rolların mənimsənilməsi prosesi arasında müqayisə aparmışlar. Onlar sosiallaşmanın üç mərhələsini ayırd etmişlər:

- imitasiya – müşahidə edilən hərəkətlərin mexaniki təkrarlanması;
- oyun – roldan rola keçid;
- qrupşəkilli üzvlük – öz rolunun qrupun gözü ilə mənimsənilməsi.

J.Piaje koqnitiv inkişaf konsepsiyasını uşaq şəxsiyyətinin sosiallaşmasının ardıcıl mərhələləri kimi ifadə etmişdir:

- 2 yaşa qədər – sensomotor;
- 2–7 yaş arası – proporsional;
- 7–11 yaş arası – konkret-operasion;
- 12 yaşdan sonra – rəsmi operasion.

A.Y.Petrovski “sosiallaşma terminini fəaliyyət, ünsiyyət prosesində həyata keçirilən, fərdlərin sosial təcrübəni mənimsəməsi və fəal şəkildə tətbiqinin nəticəsi olan proses kimi izah edir.

V.V.Davidovaya görə, sosiallaşma– fərdin təcrübəni, sosial münasibətlər və əlaqələr sistemini mənimsəməsi, öz təcrübəsində fəal tətbiq etməsi prosesidir. K.K.Platonovun fikrincə, sosiallaşma – ictimai idrakı əks etdirən və sosial cəhətdən əhəmiyyətli olan şəxsi keyfiyyətlərin tərbiyəsi prosesində qazanılmasıdır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların ətraf aləmə münasibəti anlayışında problem baxımından iki cəhətə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bunlardan birincisi, həyatının 3-cü ilindən başlayaraq, uşağın ətraf aləmə göstərdiyi marağın istiqaməti, ikincisi isə ətraf aləm haqqında qavrayışların təzahürüdür. Məktəbəqədər dövrdə uşaqların ətraf aləmə marağı təbii sayılmalıdır. Marağ, uşaqlıq dövründən başlayaraq, şəxsiyyətin ümumi inkişafı, oyun, təlim və əmək fəaliyyəti prosesinə, yetkinlik yaşına qədər mürəkkəb yol keçir.

Uşağın ilkin maraqları onun maddi, həmçinin sosial tələbatının ödənilməsinə yönəlir. Uşaq böyüdükcə onda ətraf mühitə bələdləşmə tələbatı doğur. Bu əsasda o, erkən yaşdan bilavasitə gördüyü cisimlərlə maraqlanmağa başlayır. Yeni, parlaq rəngli cisimlərə diqqət yetirir, lakin bu ilk maraqlar davamsız və keçici olur.

Deməli, marağın səmtinə və obyektinə müvafiq olaraq, təbiətlə tanışlıq zamanı estetik hiss, həyəcan oyanmasının dinamikası da nəzərə alınmalıdır. Ümumi estetik hisslərin qüvvəsi, müxtəlifliyi və zənginliyi hər bir uşağın emosional yaddaşından, psixikasının estetik təəssüratlarından, onu həyəcanlandıran anlardan asılıdır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda müxtəlif səpgili estetik hisslər ətraf mühitlə tanışlıq prosesində daha da fəallaşır.

L.S.Vıqotskinin tədqiqatlarına əsaslanaraq deyə bilərik ki, orta qrupda yalnız ətraf aləmin gözəlliyini müşahidə qabiliyyətini inkişaf etdirmək azdır, həm də onu yaratmağa həvəs tərbiyələndirilməlidir.

E.M.Zalkind belə hesab edirdi ki, ətraf aləmə müsbət münasibət uşaqların aldıkları biliklərlə təbiəti mühafizə təcrübəsi arasında qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə yaradılmalıdır.

Uşaq həyatının ilk ilindən başlayaraq, onun hissələrini inkişaf etdirmək əqli tərbiyəsindən az rol oynamır. Yeni biliklərin mənimsənilməsi, müvafiq bacarıqların aşılması gələcəkdə uşağın insanlara, ətraf aləmə münasibətinin xarakterini şərtləndirir.

Uşağın emosional həssaslığı sosial hissələrlə sıx bağlıdır. Sosial hissələr erkən dövrdən başlayaraq uşağın həyatının əsas mahiyyətini, fəaliyyətini, ətraf aləmə münasibətini müəyyən edir.

Bütün həyat hadisələri bir-biri ilə əlaqədar olmaqla şərtlənir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar bu əlaqələri başa düşürlərmi? Psixoloqların tədqiqatları göstərir ki, bu yaşda uşaqlarda məntiqli düşüncənin sadə formaları toplanmağa başlayır. Onlar belə hesab edirlər ki, uşaqlar hadisələri yaranan səbəbləri də başa düşməyə qabildirlər. Bunun üçün aşağıdakı cəhətləri bilmək vacibdir:

- uşaqların hadisəyə münasibəti;
- hadisələrin qarşılıqlı əlaqəsi, münasibətləri ilə tanışlıq.

Ətraf aləmlə tanışlıq prosesində uşaqların hər hansı həyat hadisəsindən fərəhlənmələri, bitki və heyvanat aləmi haqqında daha çox öyrənməyə maraqlı göstərmələri təbii sayılmalıdır. Bu prosesdə yaranan hissələr həyəcanlarla, həzzlərlə bağlıdır. Uşaq seyr etdiyi hər hansı mənzərədən təəccüblənir, fərəhlənir, həzz alır. Bu hissələrin mənbəyi isə bizi əhatə edən aləmdədir, təbiətdədir.

Təbiətdə olan gözəlliklər, rənglərin çalarları, təbiət hadisələri, onlara xas olan harmoniya, simmetriya, dinamika, ritm, səslərin ahəngi və s. uşaqlara təsir edir və onların sosial aləminin zənginləşməsinə zəmin yaradır.

K.D.Uşınskinin təbirincə, təbiət heyrətamiz dərəcədə tərbiyəedici təsirə malikdir. Doğrudan da, təbiətin təsir qüvvəsi çoxsahəli və dinamikdir. Aydın məsələdir ki, uşaqları əhatə edən vətənin təbiətidir. Bu cəhətdən təbiətlə ilk ünsiyyət onlarda vətənə məhəbbət oyadır. Təbiətlə ilk tanışlıq həm də vətənlə ilk tanışlıqdır. Doğma Vətənin, torpağın məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda yaratdığı ülvəi hissələr, emosional münasibət çoxmənalı, geniş və əhatəlidir. İnsanlarla, təbiətlə ünsiyyətdən yaranan bu hissələr mahiyyətinə görə əxlaqi, estetik və sosial səciyyə daşıyır.

Məktəbəqədər dövrdə ətraf aləm lövhələri, hadisələri, təbiətin florası və faunası, bizi əhatə edən bütün gerçəklik, əşya və hadisələrlə tanışlıq zamanı uşaqlarda emosional həssaslığın yaranması halları nəzərə alınmalıdır. Hər bir valideyn, tərbiyəçi unutmamalıdır ki, həyat hadisələri rəngarəng olduğu kimi, onların doğurduğu hissələr, emosional hallar da müxtəlifdir.

Doğma torpağa, mədəniyyətə, dilə məhəbbət – uşağın öz ailəsinə, evinə, bağçasına məhəbbətindən başlayır. Bu məhəbbət tədricən böyüyərək, doğma ölkəyə, onun tarixi keçmişinə, bu gününə, bütün bəşəriyyətə məhəbbətə çevrilir.

Uşağı bütün həyatı boyu məhəbbət hissənin müşayiət etməsi çox vacibdir. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsindən başlayaraq uşağın cəmiyyətdəki vətəndaş mövqeyinə qədər sosiallaşma dərəcəsi onun düzgün formalaşmasını təmin edir.

Böyük məktəbəqədər yaş dövründə uşaq ətraf aləmi daha dərindən qavramağa başlayır, pedaqoqların köməyi ilə onun qanunauyğunluqlarını mənimsəyir. Uşaq bağçasının sosial mühiti nəinki məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyə olunması vasitəsilə sosiallaşma prosesini təmin edir, həm də uşaqlarda fərdiliyin inkişafına kömək göstərir.

Hazırda cəmiyyətdə ünsiyyət mədəniyyətinin, xeyirxahlığın çatışmazlığı, insanların bir-birinə diqqətsizliyi şəraitində pedaqoqlar uşaqlarda kobudluq, emosional laqeydlik kimi neqativ təzahürlərin profilaktika və korreksiyası problemləri ilə üzləşirlər.

Sosiallaşma prosesinin səmərəli şəkildə inkişaf etdirilməsi üçün aşağıdakı istiqamətlər seçilməlidir:

- uşaqlarla iş;
- valideynlərlə qarşılıqlı əlaqə;
- pedaqoqlarla iş.

Uşaqlarla sosiallaşma sahəsində iş apararkən aşağıdakı aspektlərə diqqət yetirilməlidir:

- erkən yaşlı uşaqların adaptasiyası;
- böyük məktəbəqədər yaş dövründə hisslərin anlaşılmasına yönəlmiş müştərək oyunlar;
- məktəbhazırlıq qruplarında şəxsiyyətlərarası münasibətlərin müəyyənləşdirilməsi və korreksiyası.

Ekoloji mədəniyyətin formalaşması üzrə aparılan işlərdə müvafiq qanunvericilik sənədlərinə – BMT-nin ətraf mühit və inkişaf Bəyannaməsinə (1992), Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 79-cu maddəsinə əsaslanmaq lazımdır. Bu sahədə məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin, məktəbin və ictimaiyyətin səylərini birləşdirmək vacib şərtidir.

ədəbiyyat

1. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: “Hüquq ədəbiyyatı”, 2009.
2. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulumu), Bakı, 2013.
3. Məktəbəqədər təhsilin standartları və proqramı. Bakı, 2010.
4. Kərimov Y.Ş. Uşağın məktəbə hazırlanmasının ümumpedaqoji məsələləri (Altıyaşlı uşağın məktəbə hazırlanması). Bakı: “Maarif”, 1980.
5. Həmzəyev M.Ə. Altıyaşlıların təlim psixoloji hazırlığı haqqında. Bakı, “İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə” jurnalı, 1985, №4.
6. Əhmədova A., Əliyeva Ş.Q. Uşaqların emosional aləminin inkişafı. Bakı: “Elm və təhsil”, 2012.
7. Доронова Т. Н. и др. Из детства в отрочество (программа для родителей и воспитателей по развитию детей 4–7 лет. Москва, 2002.
8. Кларина Л.М. Познание окружающего мира: какое содержание делает его развивающим? Св.СТРАПУ им Терцена Сив. 2000.
9. Солодянкина О.В. Социальное развитие ребенка дошкольного возраста. Методическое пособие. Издательство: АРКТИ, 2006.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТСКОЙ ЛИЧНОСТИ

резюме

В статье рассказывается о формировании экологической культуры как важный фактор социализации детской личности. Отмечается возрастные особенности социализации, устанавливаются направления в области эффективного развития процесса социализации. Социальное развитие и воспитание дошкольников должны быть одним из ключевых компонентов проектов государственного образования. Возрастающий интерес к проблеме социализации связан с изменениями в общественной жизни и изменениями в обществе. Так же отмечается, работа по формированию экологической культуры должна основываться на соответствующем законодательстве – Декларации ООН об окружающей среде и развитии (1992), статье 79 Конституции Азербайджанской Республики.

FORMATION OF ENVIRONMENTAL CULTURE AS IMPORTANT FACTOR OF SOCIALIZATION OF THE CHILD PERSON

summary

The article describes the formation of ecological culture as an important factor in the socialization of children's personality. The age features of socialization are noted, directions are set in the field of effective development of the process of socialization. Social development and the upbringing of preschool children should be one of the key components of public education projects. The growing interest in the problem of socialization is associated with changes in public life and changes in society. It is also noted that work on the formation of ecological culture should be based on the relevant legislation - the UN Declaration on Environment and Development (1992), Article 79 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan.